

Policy brief #7, 11.09. 2024

**Мотиви та наслідки прийняття закону про захист
конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій**

Сергій Кардаш

ЦПР НаУОА

Юрій Мацієвський

ЦПР НАУОА

Наукова редакція

Юрій Мацієвський

Центр політичних досліджень НаУОА

Острог, 2024

Потреба в прийнятті нового «церковного» законодавства базується на тому, що РПЦ на третьому році повномасштабного вторгнення зберігає повний контроль над багатьма управлінськими процесами в окремих релігійних організаціях, підпорядкованих Українській православній церкві Московського патріархату. На сьогоднішній день підконтрольними УПЦ залишається близько 8 тис парафій, що трохи менше, ніж у Православній церкві України, але більше, ніж в Українській греко-католицькій церкві (близько 3 тис парафій). Враховуючи повну суспільну підтримку, рішення про позбавлення впливу РПЦ на релігійні процеси в Україні було неминучим.

Особливості імплементації нового закону «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій»

20 серпня 2024 року Верховна Рада ухвалила закон, який Президент Володимир Зеленський [назвав](#) документом «духовної незалежності», а [спікер](#) Верховної Ради Руслан Стефанчук – не просто історичним рішенням, а законодавчим механізмом, який «розриває понад 339-річний вплив» російської церкви на українську.

Закон [передбачає](#) заборону діяльності релігійних організацій, керівний центр яких перебуває у державі, яка здійснює збройну агресію проти України.

Реалізацію закону здійснюватиме Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), яка отримала додаткові повноваження щодо:

- проведення державної політики щодо релігій і церкви шляхом проведення релігієзнавчої експертизи діяльності релігійних організацій стосовно виявлення підлеглості у канонічних та організаційних питаннях із центрами впливу релігійної організації (об'єднання), керівний центр якої знаходиться за межами України в державі, що здійснює збройну агресію проти України;

- видання приписів щодо усунення порушень, виявлених за результатами проведення релігієзнавчої експертизи;

- звернення до суду з позовом щодо припинення діяльності релігійної організації у разі невиконання нею приписів щодо усунення порушень, виявлених за результатами проведення релігієзнавчої експертизи.

Перевірка релігійних організацій України на предмет підлеглості московській церкві буде відбуватися на основі визначених законом 7 ознак пов'язаності релігійної організації з РПЦ. До цих ознак, зокрема належать: членство єпископів, архієпископів, митрополитів та інших кліриків Української православної церкви в керівних органах Російської православної церкви, архієрейського собору РПЦ, синодальних комісій РПЦ. Окрім того, частина з цих ознак стосується афілійованості структур українських релігійних організацій з РПЦ та положення щодо права прийняття статутними органами управління РПЦ рішень з канонічних і організаційних питань, які є зобов'язальними для релігійної організації, що діє в Україні.

Якщо хоча б одна з 7 визначених законом ознак буде виявлена, така організація отримує припис про усунення цього зв'язку протягом 30 днів. Якщо зв'язок з Москвою не буде розірвано, держава звернеться до суду з позовом про заборону такої організації. Ця юридична норма вступить у дію лише через 9 місяців з дня опублікування закону.

Окрім того, через три місяці з дня опублікування закону, протягом яких уряд має ухвалити необхідні підзаконні акти, релігійні організації зможуть також оцінюватися на предмет причетності до пропаганди «русского міра». Така пропаганда буде підставою для їх судової заборони.

Не менш важливо, що афілійовані з РПЦ релігійні організації будуть [позбавлені](#) права користуватися державним і комунальним майном. Якщо вони не розірвуть зв'язків з РПЦ, то протягом двох місяців договори користування храмами, які належать державі чи місцевим громадам будуть розірвані.

Водночас, потрібно розуміти, що цим законом не забороняється [діяльність](#) усієї церкви УПЦ МП, адже сама конфесія з юридичної точки зору не є «організацією». Натомість, йдеться про [потенційну](#) заборону діяльності конкретних парафій УПЦ МП, їх монастирів, навчальних закладів та інших юридичних осіб, яких в Україні біля 8 тисяч.

Автори закону переконують, що ніяких тисяч судів не буде, оскільки йдеться не про те, щоб закрити кожен релігійну громаду УПЦ в конкретному населеному пункті, а щоб демонтувати структури московського патріархату в Україні, та щоб ці структури перестали відігравати роль «зв'язкового» з Росією. Наприклад, голова Комітету ВР з питань гуманітарної та інформаційної політики Микита Потураєв [впевнений](#), що вдатися до приписів та судових позовів доведеться лише стосовно невеликої кількості релігійних громад, зв'язки яких з Москвою та проросійська позиція будуть доведені.

Експерти [вбачають](#) декілька ключових проблем, які можуть виникнути під час імплементації нових змін. По-перше, якщо все ж таки доведеться розглядати ознаки афілійованості кожної релігійної організації зі структурами РПЦ, це може призвести до функціонального перевантаження як самої ДЕСС, так у судової системи. З одночасним можливим блокуванням прийнятих рішень з боку УПЦ (через зустрічні судові позови) – вирішення питання може розтягнутися на роки.

По-друге, існує складність переходу парафій УПЦ (МП) до складу Православної церкви України (ПЦУ) разом зі старими священниками УПЦ (МП). Наприклад, станом на травень 2024 року лише 15% парафій УПЦ МП перейшли до ПЦУ. При тому, найбільша кількість змін церковного підпорядкування окремими парафіями УПЦ МП [спостерігалася](#) у квітні-червні 2022 року. Тоді щомісяця реєструвалися більше 100 випадків, коли парафії покидали УПЦ МП (натомість в літні місяці 2024 року таких переходів було не більше 10 щомісяця). Одна з причин, що гальмує процес переходу, [називають](#) судові позови від УПЦ МП щодо громад, які переходять до ПЦУ.

У цьому контексті наш колега, релігієзнавець Андрій Смирнов [звертає](#) увагу на складність відновлення міжконфесійного діалогу про об'єднання УПЦ та ПЦУ, зокрема готовність керівництва УПЦ МП шукати вихід із глухого канонічного кута. Можливим вирішенням проблеми міг би стати процес, коли спочатку проукраїнська частина УПЦ відновила спілкування з Вселенським Патріархатом, а потім розпочала діалог з ПЦУ про об'єднання.

Інший відомий український релігієзнавець Роман Назаренко [звертає](#) увагу на вимір міжнародних проблем, які може спровокувати заборона УПЦ (МП). На

думку експерта, імплементуючи норми нового закону треба уникнути можливого нарративу про те, що в Україні переслідують за релігійними принципами.

Проблема тут полягає в тому, що російська пропаганда уже використовує такі нарративи. 27 серпня 2024 року Президент України Володимир Зеленський [наголосив](#), що негативна реакція Ватикану та Папи Римського Франциска щодо нового закону, свідчить про необхідність посилення роботи Києва у світовому інформаційному просторі. Президент відмітив, що міжнародні партнери не до кінця розуміють, що метою прийняття цього закону є не боротьба проти церкви як такої, а боротьба з зоною впливу РФ на території України.

Окремо потрібно зауважити, що загалом в українському суспільстві існує стійкий у часі консенсус щодо інтенсифікації дій держави проти російського церковного впливу. Наприклад, згідно даних [опитування](#), проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 20-25 квітня 2024 року 63% опитаних українців вважають, що УПЦ (МП) має бути повністю забороненою в Україні. За цим же опитуванням 82% українців не довіряють цій церкві.

Підтримку нового закону також висловила Всеукраїнська Рада церков та релігійних організацій.¹ Представники українських релігійних організацій засудили діяльність Російської православної церкви (РПЦ), яка стала «співучасницею кривавих злочинів російських загарбників проти людяності». У заяві також [відзначається](#), що саме російська агресія, внаслідок якої окупанти вбили десятки священнослужителів та зруйнували сотні храмів і молитовних будинків є головною загрозою для релігійної свободи в Україні.

Проросійський статус УПЦ

У [реєстрі](#) релігійних організацій та офіційних документах Українська православна церква не має приставки Московський патріархат. Формальний розрив стався навесні 2022 р., коли УПЦ внесла зміни до свого Статуту, щоб нібито відмежуватись від РПЦ. У цих змінах ідеться про адміністративну та канонічну самостійність УПЦ та відмежування від Московського Патріархату – РПЦ.

Попри це, релігієзнавча [експертиза](#) ДЕСС проведена в січні 2023 року, засвідчила, що УПЦ є структурним підрозділом РПЦ. Експерти відмічають, що в православному канонічному праві немає такого поняття як «незалежна і самостійна у своєму управлінні». Повністю «незалежною в управлінні» є лише автокефальна церква, яка на підтвердження цього статусу отримує відповідний документ – томос. Його відсутність є ключовою ознакою статусу підлеглої релігійної організації.

Сам Статут РПЦ визначає УПЦ частиною Московського патріархату, як структурного підрозділу з «правами широкої автономії». Водночас, відсутні будь-які документи, видані керівними органами РПЦ, що засвідчували б автокефальний чи автономний статус УПЦ. Експерти відзначають, що всі заяви і декларації

¹ Міжконфесійна інституція, до структури якої входять 15 церков і релігійних організацій та 1 міжцерковна організація, серед яких православні, греко- і римсько-католицька, протестантські та євангельські церкви, а також іудейське та мусульманське релігійні об'єднання. Рада Церков [представляє](#) більш як 95 % усіх релігійних організацій України.

очільників та представників УПЦ про «незалежність» чи «самостійність» цілком вкладаються у норми чинної редакції Статуту РПЦ.

Отож, УПЦ продовжує перебувати відносно РПЦ у відносинах підпорядкування. Вона не діє як самостійна (автокефальна). Більш того, жодних документів чи дій, які би свідчили про трансформацію УПЦ в самостійну відносно РПЦ релігійну організацію, члени експертної групи не виявили.

Існують також інші факти, що підтверджують наявність зв'язку УПЦ МП та РПЦ. Наприклад, усі [архієреї](#) УПЦ продовжують входити до найвищих керівних органів РПЦ (Помісного та Архієрейського соборів), а від так зобов'язані брати участь у їхній роботі. Крім того, лише УПЦ, слідом за РПЦ, розірвала євхаристійне спілкування (можливість спільного служіння літургії) із тими церквами, які визнали автокефалію ПЦУ.

Окрім того, за даними [розслідування](#) журналістів видання «Українська правда», в ключових архієреїв УПЦ підтверджена наявність російського громадянства. Так, митрополит УПЦ МП Онуфрій та ще понад 20 священнослужителів вищого чину цієї церкви мають російське громадянство.

Також не варто забувати про те, що церковна прокремлівська агентура особливого активно почала працювати під час повномасштабного вторгнення РФ. Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україні, Служба безпеки України [відкрила](#) кримінальні провадження щодо понад 100 священнослужителів УПЦ, майже 50 із них уже повідомлена підозра, а 26 отримали судові вироби.

Таким чином, хоча причетність до Московського патріархату з весни 2022 року відсутня у назві УПЦ, це не означає, що церква справді вийшла із підпорядкування РПЦ.

Внутрішні розбіжності в УПЦ

З початку створення УПЦ МП у 1990 році в її структурі завжди було наявним три «крила» - проукраїнське, проросійське та умовно «центристське». Проукраїнська частина УПЦ виступала за міжконфесійний діалог та створення Єдиної помісної православної церкви в Україні. Лідером цього умовного крила [називали](#) митрополита Черкаського і Канівського Софронія. Проросійська група в УПЦ завжди була найвпливовішою та представленою на найвищому керівному рівні, в тому числі діючим очільником церкви митрополитом Онуфрієм. Водночас найбільш чисельною, але найменш впливовою була умовна група «[центристів](#)», які намагалися зосереджуватися лише на питаннях віри і уникали власного позиціонування щодо статусу УПЦ.

Внутрішні суперечності в УПЦ особливо стали помітними після початку російського повномасштабного вторгнення. Наприклад, після ворожого ракетного удару по Спасо-Преображенському кафедральному собору в Одесі, 25 липня 2023 року більше 300 священників УПЦ [звернулися](#) до митрополита Онуфрія із закликом скликати Собор УПЦ МП, де мав би відбутися остаточний розрив із РПЦ у зв'язку «з геноцидом українців російськими окупантами». Підписанти листа переконані, що це єдиний спосіб для УПЦ бути вільною від російського впливу та відстоювати інтереси українського народу. Однак реакція вищого керівництва УПЦ на таке

звернення була негативною. Навіть більше – УПЦ грозиться [заборонити](#) у служінні священникам, які виступатимуть проти РПЦ.

На думку експертів, це свідчить про спроби вищого духовного керівництва УПЦ узурпувати церковну владу та замінити собою повноваження та рішення Собору. На думку А. Смирнова така ситуація призведе до подальшої маргіналізації УПЦ та поступового [переходу](#) окремих її парафій до ПЦУ.

Політичний вплив УПЦ

До ухвалення закону УПЦ прагнула отримати офіційний статус в Україні, подібний до статусу РПЦ у Росії. Це зокрема проявлялося в тому, що УПЦ прагнула впливати на процеси прийняття політичних рішень, особливо в парламенті. Цей вплив забезпечувався наявністю лояльних до церкви народних депутатів. Насамперед іде мова про політичні партії проросійського спрямування – «Партії Регіонів», а після її розпаду «Опозиційної платформи – за життя».

Найбільшим лобістом УПЦ є народний депутат Вадим Новинський. Він є не тільки одним із найбільших українських олігархів та спонсором московської церкви, а й водночас дияконом УПЦ. У своїй політичній діяльності Новинський активно [виступав](#) проти надання Українській церкві томосу про автокефалію. Під час останньої каденції як народний депутат [зареєстрував](#) два законопроекти щодо посилення ролі та статусу УПЦ, які однак не були проголосовані.

Окрім того, В. Новинський (як і інші його колеги) активно [долучився](#) до дискредитації ідеї прийняття закону про заборону РПЦ в Україні. Зокрема, ще під час активних парламентських дискусій навколо прийняття нового закону, на ім'я депутатів Верховної Ради України надійшов лист від з погрозами щодо законопроекту про заборону УПЦ МП. Автор листа – американська лобістська організація, яку фінансує Вадим Новинський.

Наявністю потужної лобістської групи депутатів, які відстоюють інтереси УПЦ, [пояснюється](#) такий тривалим терміном розгляд законопроекту між першим (19.10.2023) та другим читанням (20.08.2024). До цієї групи можна віднести не лише представників депутатських груп «Відновлення України» та «Платформа за життя та мир» (близько 40 нардепів). Такі лобісти також є у президентській фракції «Слуга народу». Крім прямо пов'язаних з нею відкритих лобістів типу Артема Культенка і Павла Халимона, в монобільшості є латентні симпатичні цієї церкви з «групи Разумкова» і «групи Павлюка», одиночні депутати, у яких до Московського патріархату є особисті симпатії (загалом близько 60 депутатів). Варто відмітити не лише роль УПЦ в розхитуванні політичної ситуації в середині України, але й її негативну діяльність на зовнішній арені.

Позиція парламентських політичних сил щодо питання заборони діяльності УПЦ МП

Закон про заборону діяльності на території України релігійних організацій, пов'язаних з росією, [підтримали](#) 265 народних депутатів (проти – 29, утрималися – 4, не голосували – 24; решта були відсутні). В цілому, за цей законопроект віддали свої голоси ті політичні партії, які декларують у своїй діяльності підтримку проєвропейського вектору розвитку України. Зокрема, у фракції «Слуга народу»

законопроект підтримали 173 нардепи; «Європейська солідарність» забезпечила 25 голосів «за»; «Батьківщина» 17 голосів; «Голос» – 18.

Найактивніше виступали за ухвалення закону депутати від фракції «Європейська солідарність». Це зокрема пов'язано із особистою позицією лідера фракції та колишнього президента України П. Порошенка. Саме під час його каденції відбувалися найактивніші спроби створення Помісної православної церкви в Україні. В загальному, фракція “Європейська Солідарність” [вважає](#) ухвалення закону про заборону московської церкви в Україні великою перемогою України і всіх, хто виборював Незалежність протягом століть.

Натомість, депутатські групи, що утворилися з уламків колишньої проросійської партії «Опозиційна платформа – За життя» в більшості проголосували проти законопроекту. Наприклад, 22 депутати з депутатської групи «Платформа за життя та мир» проголосували проти (лише один депутат «за»). Депутатська група «Відновлення України» взагалі не дала голосів «за». З усіх 18 депутатів – 7 було проти, 1 утримався та 2 не голосували (решта були відсутні).

Їх позиція щодо нового «церковного» закону досить очікувана. Один із лідерів проросійського крила Юрій Бойко аргументуючи позицію своїх колег апелював до інтересів мирян, які нібито будуть порушені у разі прийняття відповідного законопроекту. Окрім того, з трибуни ВРУ Бойко постійно [закликає](#) українську владу «виявити милосердя, братню любов до парафіян та зупинити обшуки, арешти та спроби очорнити Українську Православну Церкву».

В загальному, мотивація у діях опонентів цього законопроекту на думку одного із депутатів ВРУ вкрай різноманітна: від щирої впевненості в тому, що «збираються заборонити єдину канонічну церкву» до давніх тісних зв'язків із РФ, яка, природно, категорично проти законопроекту. І навіть до банальних «конвертів» – деякі журналістські видання підтверджують наявність чуток про те, що депутатам пропонували гроші за те, щоб вони не підтримували законопроект.

Таким чином, закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» може сприяти зниженню впливу РФ в Україні, оскільки «заборона» УПЦ МП – це питання не релігії, а національної безпеки. Водночас, закон передбачає найменш обтяжливі для релігійних організацій шляхи розриву з РПЦ з дотриманням європейських норм у сфері свободи совісті.